

De afwatering van de Heerhugowaard in de 14e en 15e eeuw

J.J.J. M. Beenakker
W. A. Ligtenag

Onder de grafelijke regering (1289—1581) bestond West-Friesland uit de Schager- en Norderperkogge, Geestmerambacht, de Vier Noorderkoggen en Drechterland. Dit gebied werd omsloten door de Westfriese omringdijk die, naar algemeen wordt aangenomen, al in 1250 gereed was gekomen (figuur 1). In het gebied dat door deze dijk werd beschermd, heeft de waterbeheersing eeuwenlang grote problemen gegeven. Aan de ene kant werden vooral tijdens stormvloedendijken vernield en land door de zee overstroomd. Veelvuldig lezen we in de bronnen over herstelwerkzaamheden aan ontstane inbraakgaten en over opdrachten om beschadigde dijken te verhogen en te verbreden. Soms was de schade zo groot dat een dijkvak moest worden opgegeven en vervangen door een inlaagdijk.

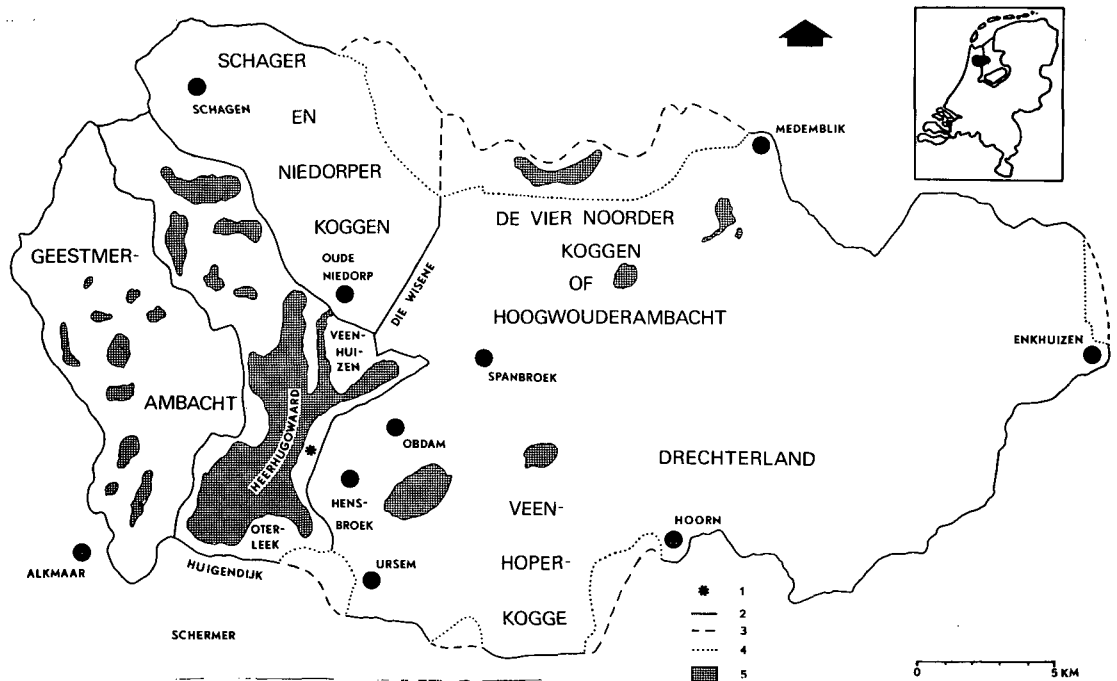
Aan de andere kant vroeg ook het binnenwater voortdurend aandacht. Overvloedige regenval en het bij storm opgestuwde water van de meren bezorgden de Westfriese landen regelmatig veel wateroverlast. Het was daarom van belang dat de sluizen goed functioneerden en de watergangen op de juiste breedte en diepte werden gehouden. In het onderstaande willen we een aspect van de strijd tegen het binnenwater bespreken: Met behulp van de bronnen gaan we na welke problemen in de 14e en 15e eeuw de uitwatering van de Heerhugowaard gaf en op welke wijze is getracht deze op te lossen.

De Heerhugowaard vormde voor een groot deel van West-Friesland een gemeenschappelijke boezem. Door sluizen in de Huigendijk waterde deze boezem af op de Schermer. De oudste bron die ons leert welke landen daarbij betrokken waren, dateert uit 1320¹. De inwoners van Obdam, Hensbroek en van *die Melme ende die Leye* kregen van de grafelijke raad de opdracht het zuidelijk deel van de omringdijk te onderhouden. Tevens moesten zij samen met Oterleek een nieuwe sluis leggen in de Huigendijk. Uit stukken van later datum blijkt dat ook Geestmerambacht, de Schager- en Norderperkogge, Ursem en Spanbroek hun overtollig water loosden op de Heerhugowaard.

Opvallend is dat in een oorkonde van 2 april 1386 *die Melme ende die Leye* niet meer worden genoemd in de opsomming van de landen die op dit meer afwaterden². Ook later komt dit gebied niet meer in de bronnen voor. Wij nemen aan dat het hier gaat om het restant van een veel groter gebied dat in de loop der tijd door uitbreiding van de Heerhugowaard in oostelijke richting steeds kleiner was geworden. Mogelijk was deze uitbreiding het gevolg van enkele stormvloedendie in de 13e en 14e eeuw West-Friesland zwaar hebben getroffen (Gottschalk, 1971). Op figuur 2 zien we nog sporen van het voormalige land terug. Ten westen van Obdam en Hensbroek ligt naast een strook buitendijks land een reeks eilandjes. Dat zijn de overblijfselen van vroegere huiserven. Soortgelijke eilandjes zijn ook uit andere delen van West-Friesland bekend. Met veelsoortig materiaal heeft men indertijd deze oude woonplaatsen opgehoogd. Het veen onder deze huisplaatsen werd daardoor sterk gecompriëerd. Beter dan het omringende land waren deze huiserven bestand tegen de eroderende werking van de Waard. In de grafelijke rekeningen 1343—1345 staan deze huiserven in de Heerhugowaard vermeld: ... *Gheirbout Gheraerts zone vanden werve ende thogelant op den Waert* ... (Hamaker, 1876, p. 259; pp. 349-350).

Naar aanleiding van klachten over schromelijke verwaarlozing van de Westfriese omringdijk, waardoor een aantal dijkvakken in een deplorable toestand verkeerde, gelastte graaf Willem III in 1326 opnieuw een verstoeling van de dijk (De Vries, 1876, p. 146). Daarbij verordende hij tevens een andere aanpak van de afwatering van de Heerhugowaard. De sluizen in de Huigendijk moesten worden verwijderd zodat het water van de Heerhugowaard niet meer op de Schermer kon worden geloosd. In plaats daarvan zouden drie nieuwe watergangen van elk vier of vijf voet breed (1 à 1½ meter) worden gegraven: één door Schagen, een andere door *die Wisene* en de derde door Geestmerambacht³.

Waarom werden deze plannen ontwikkeld? Beekman (1948, pp. 108-109) is van mening dat de lozingsmogelijkheden op de Schermer niet voldoende waren. Wij kunnen ons echter niet in zijn

Figuur 1. West-Friesland in het begin van de 14e eeuw.

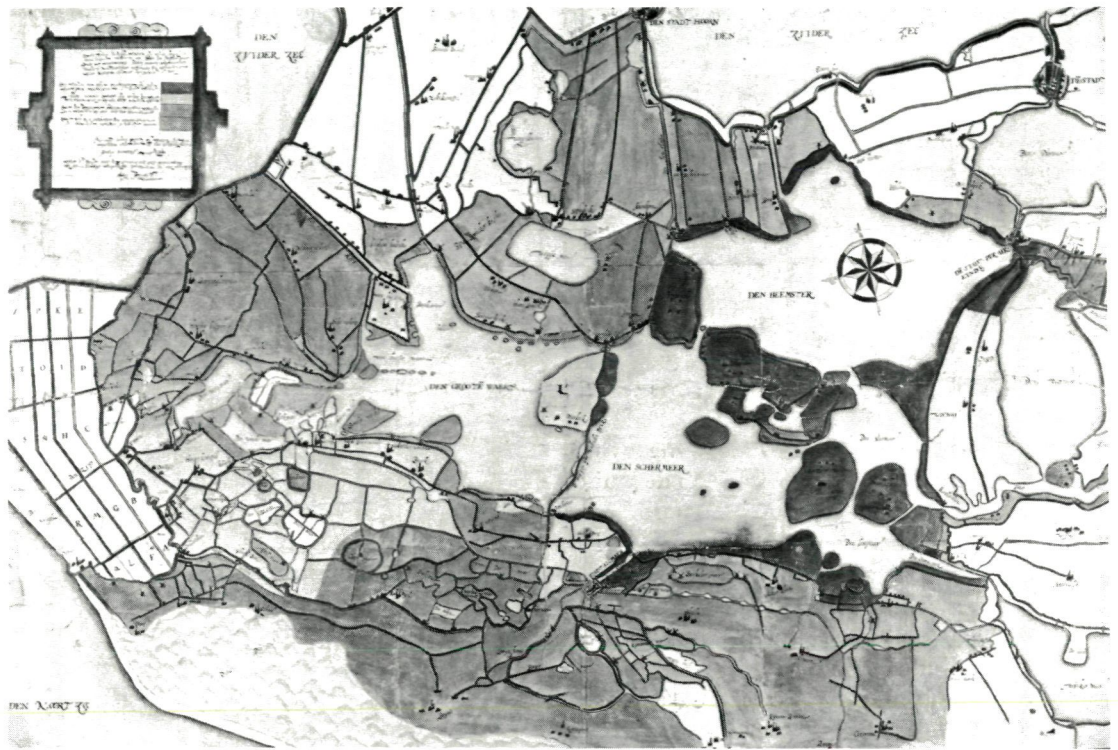
Legenda: 1. die Melme ende die Leye; 2. dijk; 3. dijk (exacte ligging onzeker); 4. latere inlaagdijk; 5. meer.

hypothese vinden, omdat de Schermer en de Beemster in de loop van de tijd alleen maar groter zijn geworden. Om deze reden is het evenmin waarschijnlijk dat de eigenaars van de landerijen langs de Schermer de graaf een alternatieve afwatering hebben voorgesteld, omdat ze hinder van het water vanuit de Heerhugowaard ondervonden. Wij denken eerder dat deze plannen samenhangen met de pogingen die gedurende de 14e eeuw zijn ondernomen om de meren in Noord-Holland van de zee af te sluiten (De Vries, 1865, pp. 37-43; Beekman, 1916, pp. 14-19; Borger, 1975, pp. 27-29). Een dergelijke afsluiting zou de afwatering van West-Friesland via de Heerhugowaard en de Schermer op de Zuiderzee belemmeren. Daarnaast is het echter ook mogelijk dat de voorlanden langs de Huigendijk zo zeer waren afgesloten dat ter versterking van de dijk het nodig was de sluizen te verwijderen (De Vries, 1876, p. 5).

Aan het bevel tot afbreken van de sluizen is in

1326 gehoor gegeven, maar er was weinig bereidheid om de geplande watergangen te graven. Met de werkzaamheden aan *die Wisene* — dat is de latere Langereis op de grens van het Hoogwouderambacht en de Niedorperkogge — is men pas begonnen in 1386. Ook de realisering van beide andere watergangen heeft op zich laten wachten. Het een wel en het ander niet doen betekende natuurlijk dat de afwateringsmogelijkheden in West-Friesland verslechterden. Na 1326 is dan ook vele malen geklaagd over wateroverlast. In 1329 kregen de ingelanden van Schagen, Niedorp en Geestmerambacht toestemming nieuwe sluizen in de Huigendijk te leggen ... *omme den noit vanden groten water, dat in Vriesland es in Heren Hughen coghe, des men niet ghelosen en can ...*⁴.

Na dit jaar zijn verschillende oorkonden uitgevaardigd waarin bevolen werd de sluizen in de Huigendijk te dichten of er juist weer een nieuwe in te leggen. Zo ordonneerde graaf Willem IV in 1338 dat de sluizen moesten worden afgebroken

Figuur 2. Kaart van Noord-Holland van de Zijpe tot Zaandam en van Egmond op den Hoef tot Hoorn met aanwijzing in kleuren van de contributie die zij schuldig zijn in de omslag van het Hoogheemraadschap der Uitwaterende Sluizen in Kennemerland en West-Friesland, door Gerrit Dirksz. Langedijk, 1603; gekopieerd door Floris Jacobsz. in mei 1607 (ARA, Hingman nr. 2513).

(Muller, 1881, p. 256). Omstreeks 1350 bevond zich echter weer een sluis in de dijk⁵.

In 1386 wilde men blijkbaar toch beginnen met het graven van de Langereis. Dat maken wij op uit een oorkonde van dat jaar waarin graaf Albrecht van Beieren toestemming verleende tot het maken van een watergang ... *in te ghaen tusken der kerc van Oude Niedorp ende Veenhusen, ende voirt bi der Wisen uut te ghaen toter bester oerbaer in Mettenwael of in Bollenwael, of daeren tusken* ...⁶. Bovendien werden er maatregelen getroffen om te voorkomen dat de inwoners van de Niedorperkogge enige nadelige gevolgen van deze watergang zouden ondervinden⁷. Volgens Beekman (1948, pp. 108-109) is dit werk toen niet uitgevoerd, maar uit een oorkonde van 1458 blijkt onder meer dat in ieder geval Obdam, Hensbroek en Spanbroek van deze nieuwe watergang gebruik hebben ge-

maakt⁸.

Maar ook nu heerste er grote ontevredenheid over de nieuwe uitwatering. In 1392 wensten Ursem, Hensbroek en Obdam via de Veenhoperkogge op de Zuiderzee te mogen uitwateren⁹. Alhoewel hiervoor door graaf Albrecht toestemming werd gegeven, heeft men de lozing toch niet in deze richting verlegd. Waarschijnlijk werd de verbetering van de afwatering via de Veenhoperkogge onvoldoende geacht om het overtollige water uit deze dorpsgebieden in te laten (Borger, 1975, p. 35). Enkele jaren later, in 1396, dienden de op de Heerhugowaard uitwaterende landen wederom een verzoek in om sluizen in de Huijgendijk te mogen leggen¹⁰. Als reden werd aangevoerd dat men geen afwateringskanaal had. We hebben hierover al opgemerkt dat er kort na 1386 wel een dergelijk kanaal bestaan moet hebben.

Daarom veronderstellen we dat men *die Wisene* niet breed genoeg heeft vergraven of het onderhoud heeft verwaarloosd. Hierdoor functioneerde de nieuwe watergang niet, met als gevolg dat de wateroverlast niet verminderde. In 1397 kwamen er van de kant van de inwoners van het Hoogwouderambacht klachten. Zij kregen toestemming om *die Wisene* af te dammen¹¹.

Al met al is sedert 1326 weinig medewerking verleend aan de uitvoering van de grafelijke plannen. De vraag is waarom de op de Heerhugowaard uitwaterende landen niet bereid waren langs een andere weg hun water op zee te lozen. Naar onze mening hangt dit samen met de grote kosten die verbonden waren aan de aanleg en het onderhoud van de drie watergangen. Ongetwijfeld was het onderhoud van de sluizen in de Hui-gendijk minder kostbaar, waarbij men een al-lengs verslechterende afwatering (voorlopig) voor lief nam.

Tot in de eerste helft van de 15e eeuw bleven dezelfde soort problemen met de afwatering van de Heerhugowaard voortbestaan. Uiteindelijk verzochten de landen zelf in 1458 om *die Wisene* tot een afwateringskanaal te mogen vergraven. Via de Schermer bestond toen al vanaf het begin van de 15e eeuw geen open verbinding meer met de zee. Omdat de afwatering via de sluizen in de Hui-gendijk hierdoor sterk werd vertraagd, was men wel gedwongen naar andere lozingsmogelijkheden om te zien. Op 4 september van dat jaar gaf Philips de Goede zijn fiat¹². Drie jaar later waren de werkzaamheden aan *die Wisene* voltooid waardoor de Heerhugowaard in het vervolg op een snellere wijze zijn overtollig water op de Zuiderzee kon lozen (De Vries, 1876, p. 5).

Noten

1. Algemeen Rijksarchief Den Haag (ARA), Graven van Holland, nr. 324 f. 9-12; nr. 325 f. 7-11; Van Mieris II, pp. 210-216. Van Mieris dateert dit stuk op april 1319, vóór Pasen. Dit is echter niet juist. Het stuk dateert uit 1320. De eerste auteur bereidt momenteel een dissertatie voor waarin dit geschrift nader aan de orde zal worden gesteld.

2. ARA, Graven van Holland, nr. 226 f. 235v-236.
3. ARA, Graven van Holland, nr. 324 f. 20.
4. Ibidem, f. 24.
5. ARA, Graven van Holland, nr. 1934 f. 36.
6. Zie: noot 2.
7. Zie noot 2, f. 234-234v.
8. Rijksarchief Noord-Holland, Aanwinsten, nr. 1084 f. 75-76.
9. ARA, Graven van Holland, nr. 228 f. 45.
10. Ibidem, f. 200-200v.
11. ARA, Graven van Holland, nr. 200 f. 12-13.
12. Zie: noot 8.

Literatuur

- BEEKMAN, A. A. (1916). Holland, Zeeland en West-friesland in 1300. Geschiedkundige Atlas van Nederland. Deel I: Holland's Noorderkwartier. 's-Gravenhage.
- BEEKMAN, A. A. (1948). De wateren van Nederland. Aardrijkskundig en geschiedkundig beschreven. 's-Gravenhage.
- BORGER, G. J. (1975). De Veenhoop. Een historisch-geografisch onderzoek naar het verdwijnen van het veendek in een deel van West-Friesland. Amsterdam.
- GOTTSCHALK, M. K. E. (1971). Stormvloed en rivieroverstromingen in Nederland, Deel I, de periode vóór 1400. Assen.
- HAMAKER, H. G. (1876). De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche Huis, II. Werken uitgegeven door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, N. R., 24. Utrecht.
- MIERIS, F. VAN (1753—1756). Groot charterboek der graaven van Holland, van Zeeland en heeren van Vriesland. Leiden. 4 delen.
- MULLER, P. L. (1881). Regesta Hannonensia. Lijst van oorkonden betreffende Holland en Zeeland uit het tijdvak der regeering van het Henegouwsche Huis, 1299—1345, die in het charterboek van Van Mieris ontbreken. 's-Gravenhage.
- VRIES Azn., G. DE (1865). De kaart van Hollands Noorderkwartier in 1288. Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde, 3. Amsterdam.
- VRIES Azn., G. DE (1876). Het dijks- en molenbestuur in Holland's Noorderkwartier onder de grafelijke regeering en gedurende de Republiek. Verhandelingen der Koninklijke Akademie van Wetenschappen. Afdeling Letterkunde, 10. Amsterdam.